УДК 331.5
JEL J110, H560
ORCID ID 0000-0002-3358-5469
DOI https://doi.org/10.17721/tppe.2022.45.15

Поліщук В. Д.
аспірант Львівського національного університету
імені Івана Франка

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА: СУТНІСТЬ, СКЛАДОВІ, ЧИННИКИ, ЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Війна в Україні створила вкрай важку ситуацію як у політичній, так і в соціальній та економічній сферах. Неминуче зниження економічного потенціалу країни, міграція населення, ріст безробіття та збільшення частки тіньової економіки можуть стати причиною посилення соціальної напруженості. Забезпечення економічної безпеки держави неможливо без вибору та реалізації вірної стратегії соціально-економічного розвитку. У статті розглянуто соціальну безпеку як складову національної безпеки України; виявлено загрози, що існують у соціально-економічній сфері, зокрема значне скорочення ВВП, зниження інвестиційної активності, ослаблення державних інститутів у сфері економіки і фіскальної політики, переважно сировинний характер економіки, велика боргова залежність держави,падіння доходів населення, збільшення частки неформальної економіки. Проведено оцінку поточних та прогнозних рівнів бідності в Україні; здійснено загальний огляд зміни індикаторів соціально-економічної сфери. Зокрема, виявлено чинники погіршення демографічної ситуації за умов воєнного вторгнення: зменшення народжуваності, збільшення смертності, міграція внутрішня та зовнішня, відсутність або недоступність життєво важливих ліків і послуг. Встановлено, що в умовах війни рівень задоволення базових потреб людини якісно різко знижується, що викликано погіршенням основних економічних показників, збільшується частка населення, яке не бажає декларувати свою працю, відбувається зменшення кількості наявних працівників через мобілізацію та міграцію; ускладнюється організація трудових відносин в умовах воєнного стану (прийом на роботу, звільнення, режим, відпустки і т.і.); забезпечення безпечних умов праці, особливо в зоні бойових дій, надзвичайно утруднюється. Запропоновані напрями щодо зниження загроз соціальної безпеки зокрема шляхом а*ктивізації дій влади в процесі вирішення соціальних питань.*

Ключові слова: *соціальна безпека, війна, національна безпека, загрози, бідність, незадекларована праця, смертність населення.*

Постановка проблеми. Рівень соціальної безпеки в надскладних умовах повномасштабної війни відчутно знижується, що впливає на показники якості життя населення. Посилення соціальної напруженості створює загрози національній безпеці держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про важливість та необхідність пильного вивчення функціонування соціально-економічної системи, забезпечення динамічного її розвитку і досягнення кінцевої мети свідчить велика кількість наукових джерел, які присвячені дослідженню проблем соціальної безпеки. Теоретичні та прикладні аспекти соціальної безпеки, різні рівні її забезпечення досліджувати такі економісти, як І. І. Білоус, І. К. Бистряков, З.С. Варналій, О. А. Грішнова, О. Л. Кардаш, О. П. Постельжук, О. Г. Сидорчук, Ю.М. Харазішвілі, М. А. Хвесик, Ю. М. Хвесик, Б.О. Язлюк, А. Ю. Якимчук, О. Ф. Якимчук та інші.

Невирішені частини проблеми. У роботах зазначених вітчизняних вчених досліджено економічне та організаційно-правове забезпечення соціальної безпеки з орієнтацією на аналіз ефективності соціальної політики. Проте, зважаючи на загострення загроз соціальній безпеці в сучасних умовах, дана проблема потребує додаткового аналізу.

Мета статті. Визначення поняття соціальної безпеки, розгляд викликів та загроз, що існують в соціально-економічній сфері, аналіз можливих негативних наслідків цих загроз та актуальності соціальної безпеки України в сучасних умовах.

Методологія дослідження. У процесі дослідження застосовано такі методи: узагальнення та системного аналізу (при вивченні існуючих наукових підходів до розуміння соціальної безпеки як елемента державної національної безпеки); порівняння (для систематизації статистичних даних, визначення специфічних підходів та особливостей сучасних проявів і законодавчого регулювання соціальної безпеки); абстрактно-логічний (для формулювання висновків за результатами дослідження).

Результати дослідження. Потреба безпеки є однією з базових для людського існування, тому забезпечення її є першочерговим завданням держави. Зрозуміло, що в умовах війни держава приділяє максимум уваги саме забезпечення безпечних умов життєдіяльності людини, адже саме існування кожного індивідуума під загрозою.

Термін «соціальний» означає пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві; суспільний [1]. А термін «безпека» – стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [2]. У більш поглибленому змісті безпека визначається як стан захищеності суспільства та особистості від будь яких загроз.

О.А. Грішнова та Ю.М. Харазішвілі під соціальною безпекою розуміють «стан соціальної сфери, за якого забезпечуються висока якість життя населення (матеріальний рівень і соціальні складові), захищеність основних життєво важливих відновлювальних процесів (незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз), можливість здобуття якісної освіти та відсутність загроз здоров'ю та життю людини» [3, с. 158].

І. І. Білоус, А. Ю. Якимчук визначають соціальну безпеку як стан суспільства, в тому числі всіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури, за якого забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ – матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних тощо, що визначають якість життя

людини і суспільства в цілому та гарантується мінімальний ризик для життя, фізичного та психічного здоров'я людей [4; 5].

Інші науковці, визначають соціальну безпеку як цілісну систему взаємопов'язаних елементів, побудовану на взаєминах соціальної системи і середовища з метою запобігання негативним впливам соціальних ризиків та зниження рівня небезпек, а також убезпечення від загроз соціального характеру людини, держави, суспільства та їх соціальних інтересів, цінностей і потреб [6; 7; 8; 9].

Соціальна безпека є важливим складником національної безпеки України. Національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [10]. Ці загрози направлені на ускладнення реалізації національних інтересів України.

Стратегія соціальної безпеки направлена на гарантування захищеності «життєво важливих для держави, суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, цілі та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних загроз» [10].

Гарантування безпеки особистості, суспільства та держави – взаємозалежні горизонтальні рівні безпеки та її забезпечення [11].

Сталий розвиток національної економіки та зростання рівня і якості життя населення є фундаментальними національними інтересами України. Тому з тих загроз, що існують у соціально-економічній сфері, можна виділити:

- значне скорочення ВВП;
- зниження інвестиційної активності;
- ослаблення державних інститутів у сфері економіки і фіскальної політики;
- переважно сировинний характер економіки;
- велика боргова залежність держави;
- падіння доходів населення;
- збільшення частки неформальної економіки, в т.ч. погіршення ситуації з неформальною занятістю.

В умовах загострення сучасної соціально-економічної кризи, загроз, пов'язаних з COVID-19, війни, розв'язання соціальних проблем стає ще більш важливим та актуальним. Особливу загрозу в Україні несе війна, яка істотно позначилася на стані національної безпеки України, зокрема, соціальної безпеки людини. Її негативні наслідки мають як прямий, так і опосередкований характер, що є реальною соціальною загрозою [12, с.21]. Так, Україна переживає непрості часи, і особливо важка ситуація склалась у соціально-економічній сфері. Ось лише деякі останні дані.

Прогнозований спад ВВП за підсумками 2022 року може складати до 30%. Скорочення інвестицій в економіку відповідно позначиться на розвитку економіки і соціальної сфери. Державний борг вже збільшився більше ніж на 30%. Об'єм експорту майже на 8 % менший за об'єм імпорту. Це все призводить до того, що соціально-економічне становище суспільства змінюється до найгіршого і за рисою бідності виявиться значна частина населення. Найбільш впливовим чинником підвищених ризиків бідності був наявність двох та більше дітей у домогосподарстві,

а друге місце посідав економічний чинник – наявність в домогосподарстві безробітної особи [13]. Падіння доходів та неминуче збільшення тарифів зачепить найменш захищені верстви населення – багатодітні сім'ї, безробітні, пенсіонери. Соціально-економічна ситуація погіршується також через подорожчання продуктів споживання та життєво необхідних ліків. Потрібно відмітити, що загальний показник прожиткового мінімуму станом на 31.12.2022 року запланований на рівні 2508,00 грн, а мінімальна заробітна плата – 6500,00 грн.

Незалежно від сценарію розвитку соціально-економічних процесів, у 2022 році в Україні очікується суттєве зростання рівня бідності (Рівень бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму). За найбільш оптимістичними оцінками, показник зросте з 39,9% у 2021 році до 57,6% у 2022-му. Згідно з середніми варіантами макроекономічних прогнозів (за даними відомих аналітичних агенцій) та поміркованими оцінками експертів соціально-економічної сфери, рівень бідності у 2022 році становитиме 66,7%. За песимістичними оцінками, які передбачають найгірші сценарії розвитку подій, показник зросте до 79,3% або майже вдвічі порівняно з попереднім роком (рис. 1) [13].

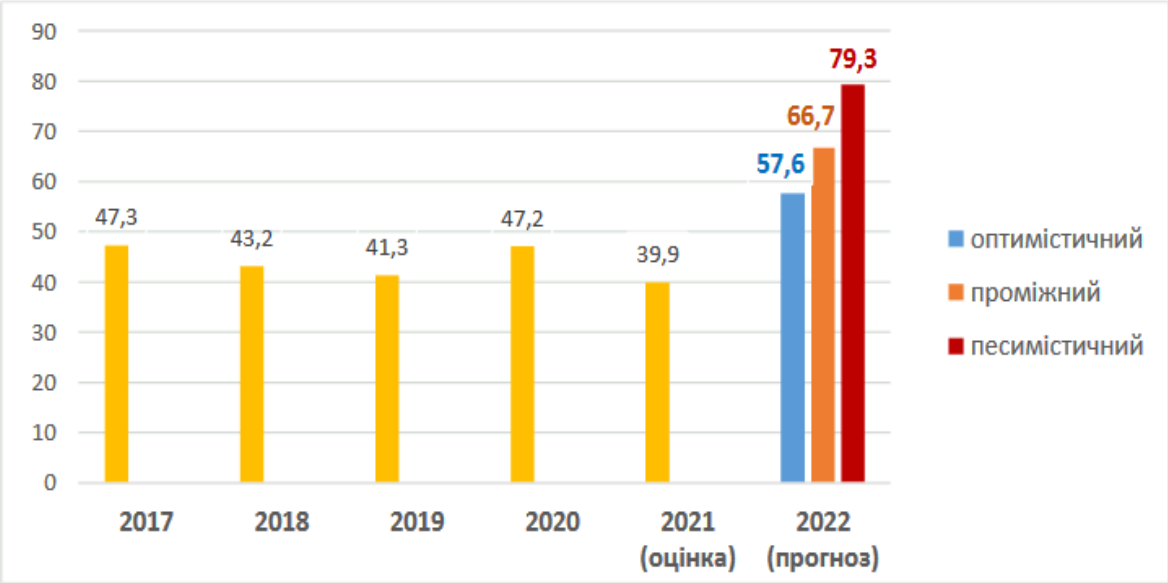

Рис. 1. Прогнозна оцінка рівня бідності в Україні у 2022 році за трьома сценаріями
Джерело: побудовано автором на основі [13; 14]

Спостерігається погіршення демографічної ситуації. Негативні тенденції практично всіх складових демографічного процесу – народжуваності, смертності, шлюбності, міграції, здоров'язбережувальної поведінки, що посилилися через повномасштабне воєнне вторгнення, ведуть до втрати здатності країни до самовідтворення населення у досягнутій якості й кількості [15, с. 67]. Відбувається значне зменшення народжуваності та збільшення смертності, подорожчання ліків та повна недоступність деяких з них, відсутність в деяких районах першої медичної допомоги, важкий психологічний стан суспільства.

Близько 3 млн. жінок і дітей були змушені покинути межі нашої країни по причини війни. Можна з великою вірогідністю констатувати, що економіка України лишилася

кілька сотень тисяч робочих рук, що дуже негативно впливає на доходну частину бюджету, що в свою чергу ускладнює завдання соціального захисту населення. Крім того, державі знадобиться час і надскладні зусилля, щоб повернути додому тих, хто налагодить своє життя і не захоче повернутися в Україну.

Соціально-економічний стан значно обтяжений проблемами, що виникають в секторах охорони здоров'я і праці. Багато підприємців та підприємств зіштовхнулися з надскладними завданнями, які потребували негайного вирішення: зменшення кількості наявних працівників через мобілізацію та міграцію, організація трудових відносин в умовах воєнного стану (прийом на роботу, звільнення, режим, відпустки і т.і.), забезпечення безпечних умов праці, особливо в зоні бойових дій і багато інших.

В умовах непевності і нестабільності збільшується частка населення, яке не бажає декларувати свою працю. Через свою специфіку неспостережувана зайнятість є тим видом тіньових трудових відносин, який важко відслідковувати та контролювати тим більше в умовах війни. Результатом незадекларованої зайнятості є повне або часткове отримання заробітної плати «у конверті» з уникненням сплати податку на доходи, військового збору та єдиного соціального внеску. Прихованість, протизаконність, бездієвість законів та норм з охорони праці, відсутність будь-яких прав у працівників є спільними рисами окреслених видів тіньової зайнятості.

Тому дуже важливою є ініціатива Державної служби України з питань праці «Виходь на світло!», адже декларуючи працю, кожен роботодавець та працівник вносять свій внесок у підтримку Збройних сил України та вразливих категорій громадян, які потребують допомоги в такий важкий для країни час.

В умовах повномасштабного вторгнення загрози, що виникають в сфері соціальної безпеки, значно загострюються, тому держава повинна приділяти значну увагу до її аспектів і максимально можливо нівелювати наслідки цих загроз шляхом активних мір і можливих реформ. Нехтування наслідками, що несуть загрози в соціально-економічній сфері, може суттєво вплинути на суспільно-політичний стан країни та запустити незворотні процеси дестабілізації. Активізація влади в процесі вирішення соціальних питань здатна збільшити соціальну основу її підтримки в усіх інших питаннях.

Держава повинна бачити перед собою передусім живу людину, яка в таких складних умовах намагається не тільки вижити, але й допомагати країні чесно і добросовісно. Тому зміна відношення до людини з її реальними потребами та турботами в цих умовах породить довіру між сторонами, стане базою для соціального партнерства на всіх рівнях.

Дуже важливо зрозуміти, що соціальна безпека завжди, а особливо - в теперішній час є важливою складовою політичної та загальнонаціональної безпеки України загалом. Соціальна напруженість, що зростає, за багатьма причинами, але в тому числі і через збільшення прошарку бідних, демографічні проблеми, проблеми в охороні здоров'я і праці, стає серйозною загрозою з точки зору виживання і подальшого розвитку країни.

Висновки. Організація Об'єднаних Націй виробила Концепцію безпеки людини, в якій одними з категорій є безпека особистості і соціальна безпека. Виділяються два

основних компоненти безпеки людини – свобода від страху та свобода від нужди та бідності. В умовах війни рівень базових потреб людини якісно різко знижується, що викликано погіршенням основних економічних і безпекових показників. Також дуже погіршується демографічна ситуація через зменшення народжуваності та збільшення смертності, внутрішню та зовнішню міграцію, відсутність або недоступність життєво важливих ліків й медичних послуг. Трудові ресурси також вичерпуються через бойові дії, коли праця просто неможлива. Крім того, зростає частка незадекларованої праці через намір економити за рахунок невиплати податків.

Ці чинники призводять до зростання загроз соціально-економічній системі, тому держава повинна приділяти значну увагу до її аспектів і максимально можливо упереджувати та нівелювати наслідки цих загроз шляхом активних заходів і актуальних можливих реформ.

Література.

1. Словник української мови: в 11 томах. Том 9, 1978. Стор. 476.
2. Словник української мови: в 11 томах. Том 1, 1970. Стор. 137.
3. Харазішвілі Ю.М., Грішнова О. А. Якість життя в системі соціальної безпеки України: індикатори, рівень, загрози. Економіка України. № 11-12. С. 157-180.
4. Білоус І. І. Поняття соціальної безпеки та її роль в системі національної безпеки держави. Ефективна економіка. 2019. № 3. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6955
5. Якимчук А. Ю., Кардаш О. Л., Постельжук О. П., Якимчук О. Ф. Оцінка показників соціальної безпеки України у контексті національної безпеки держави задля досягнення цілей сталого розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 13–14. С. 75–80.
6. Линдюк С. Теоретичні інтерпретації концепту «соціальна безпека» в українському науковому дискурсі. Науковий вісник: Державне управління. 2022. № 1(11). URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/217-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-701-1-10-20220416.pdf
7. Сидорчук О. Г. Соціальна безпека як елемент державного регулювання: соціально-економічний та гуманітарний контекст. Управління економікою: теорія та практика. - 2018. - 2018. - С. 95-109.
8. Khvesyk M. A., Bystryakov I. K., Obykhod H. O., Khvesyk Yu. M. Assessment of the Safety of Environment in the System of Sustainable Development. Economic Annals-XXI: Research Journal. 2018. № 3–4. P. 22–26.
9. Kharazishvili, Y., Kwilinski, A., Grishnova, O., Dzwigol, H. Social Safety of Society for Developing Countries to Meet Sustainable Development Standards: Indicators, Level, Strategic Benchmarks (with Calculations Based on the Case Study of Ukraine). Sustainability, 2020, 12, 8953. URL: https://www.mdpi.com/2071-1050/12/21/8953/pdf
10. Закон України «Про національну безпеку України». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text
11. Язлюк Б.О. Теоретичні основи сутності та змісту соціально-економічної безпеки. Економічний аналіз. 2014. Т. 16(1). С. 149–154.

12. Варналій З.С. Багаторівнева система соціальної безпеки. Економіка і регіон. 2022. № 1 (84). С. 21-27.

13. Комплексна оцінка бідності та соціального відчуження в Україні за 2016-2018 роки. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи, Київ, 2019. С. 6.

14. Прогнозна оцінка рівня бідності в Україні у 2022 році за трьома сценаріями розвитку соціально-економічних процесів внаслідок російсько-української війни. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи, Київ, 2022. С. 2-3.

15. Грішнова О.А., Харазішвілі Ю.М. Демографічна безпека України: індикатори, рівень, загрози. Демографія та соціальна економіка. №2 (36). 2019. С. 162-173.

References.

1. Slovnyk ukrayins'koyi movy: v 11 tomakh. Tom 9, 1978. Stor. 476.

2. Slovnyk ukrayins'koyi movy: v 11 tomakh. Tom 1, 1970. Stor. 137.

3. Kharazishvili YU.M., Hrishnova O. A. Yakist' zhyttya v systemi sotsial'noyi bezpeky Ukrayiny: indykatory, riven', zahrozy. Ekonomika Ukrayiny. № 11-12. S. 157-180.

4. Bilous I. I. Ponyattya sotsial'noyi bezpeky ta yiyi rol' v systemi natsional'noyi bezpeky derzhavy. Efektyvna ekonomika. 2019. № 3. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6955

5. Yakymchuk A. YU., Kardash O. L., Postel'zhuk O. P., Yakymchuk O. F. Otsinka pokaznykiv sotsial'noyi bezpeky Ukrayiny u konteksti natsional'noyi bezpeky derzhavy zadlya dosyahnennya tsiley staloho rozvytku. Investytsiyi: praktyka ta dosvid. 2020. № 13–14. S. 75–80.

6. Lyndyuk S. Teoretychni interpretatsiyi kontseptu «sotsial'na bezpeka» v ukrayins'komu naukovomu dyskursi. Naukovyy visnyk: Derzhavne upravlinnya. 2022. № 1(11). URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/217-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-701-1-10-20220416.pdf

7. Sydorchuk O. H. Sotsial'na bezpeka yak element derzhavnoho rehulyuvannya: sotsial'no-ekonomichnyy ta humanitarnyy kontekst. Upravlinnya ekonomikoyu: teoriya ta praktyka. - 2018. - 2018. - S. 95-109.

8. Khvesyk M. A., Bystryakov I. K., Obykhod H. O., Khvesyk Yu. M. Assessment of the Safety of Environment in the System of Sustainable Development. Economic Annals-XXI: Research Journal. 2018. № 3–4. P. 22–26.

9. Kharazishvili, Y., Kwilinski, A., Grishnova, O., Dzwigol, H. Social Safety of Society for Developing Countries to Meet Sustainable Development Standards: Indicators, Level, Strategic Benchmarks (with Calculations Based on the Case Study of Ukraine). Sustainability, 2020, 12, 8953. URL: https://www.mdpi.com/2071-1050/12/21/8953/pdf

10. Zakon Ukrayiny «Pro natsional'nu bezpeku Ukrayiny». Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR), 2018, № 31, st.241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

11. Yazlyuk B.O. Teoretychni osnovy sutnosti ta zmistu sotsial'noekonomichnoyi bezpeky. Ekonomichnyy analiz. 2014. T. 16(1). S. 149–154.

12. Varnaliy Z.S. Bahatorivneva systema sotsial'noyi bezpeky. Ekonomika i rehion. 2022. № 1 (84). S. 21-27.

13. Kompleksna otsinka bidnosti ta sotsial'noho vidchuzhennya v Ukrayini za 2016-2018 roky. Instytut demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' imeni M.V. Ptukhy, Kyyiv, 2019. S. 6.

14. Prohnozna otsinka rivnya bidnosti v Ukrayini u 2022 rotsi za tr'oma stsenariyamy rozvytku sotsial'no-ekonomichnykh protsesiv vnaslidok rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny. Instytut demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' imeni M.V. Ptukhy, Kyyiv, 2022. S. 2-3.

15. Hrishnova O.A., Kharazishvili YU.M. Demohrafichna bezpeka Ukrayiny: indykatory, riven', zahrozy. Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika. №2 (36). 2019. S. 162-173.

Polishchuk V. D.

postgraduate of Banking University

SOCIAL SECURITY: ESSENCE, COMPONENTS, FACTORS, MEANING IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES

The war in Ukraine created an extremely difficult situation in both the political, social and economic spheres. The problem of human security has become extremely urgent. Ensuring the economic security of the state is impossible without choosing and implementing the right strategy of socio-economic development. The article examines social security as a component of Ukraine's national security; the threats occurring in the socio-economic sphere were identified, in particular, a significant reduction in GDP, a decrease in investment activity, the weakening of state institutions in the field of economy and fiscal policy, mainly the commodity nature of the economy, high debt dependence of the state, a drop in population incomes, and an increase in the share of the informal economy. An assessment of the current and forecast levels of poverty in Ukraine was carried out; a general review of changes in indicators of the socio-economic sphere was carried out. current, identified factors of the decline of the demographic situation under the conditions of military invasion: decrease in birth rate, increase in mortality, internal and external migration, absence or absence of vital medicines and services. It was established that in the conditions of war, the level of satisfaction of basic human needs qualitatively decreases sharply, which is caused by a decrease in basic economic indicators, the part of the population that does not want to declare their work increases, the number of available workers decreases due to mobilization and migration; the organization of labor relations in the conditions of martial law (recruitment, dismissal, regime, vacations, etc.) becomes more difficult; ensuring safe working conditions, especially in a war zone, is extremely difficult. Proposed ways of reducing the threat to social security, in particular by intensifying the actions of the authorities in the process of solving social issues.

Keywords: *social security, war, national security, threats, guarantees, poverty, undeclared work, population.*